

e-ISSN: 2619-9114

December / Aralık 2024, Volume / Cilt 8, Issue / Sayı 2

Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal Adlı Eserinde Hz. Osman Othman B. Affan In Shahrastani's Work Called Al-Milal wa Al-Nihal

Selim ÖZARSLAN

Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, (Kalam), Elazığ, Türkiye
Prof. Dr., Fırat University, Faculty of Theology, Department of Theology (Kalam),
Elazığ, Turkey
sozarlan1@firat.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-4881-6987>

Article Information / Makale Bilgisi

Citation / Atf: Özarlan, Selim. "Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal Adlı Eserinde Hz. Osman". *Batman Akademi Dergisi* 8/2 (Aralık 2024), 217-228

Doi: <https://doi.org/10.58657/batmanakademi.1574240>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Geliş Tarihi: 26.10.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 22.11.2024

Published / Yayın Tarihi: 31.12.2024

Pages / Sayfa: 217-228

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Bu çalışmada Şehristânî'nin Milel ve'n-nihal adını taşıyan klasik İslâm ve İslâm dışı mezhepler tarihini konu edinen eserinde Râşid halifelerin üçüncüsü Hz. Osman'la ilgili bilgi, rivayet ve değerlendirmeler konu edinilecektir. Böylece onun Şehristânî nazarında İslâm düşüncesine tarihinin hangi açılarından nasıl bir katkısı olduğu tespit edilmiş olacaktır. Hz. Osman İslâmî çağrının ilk döneminde kendisi gibi ticaretle uğraşan Hz. Ebû Bekir'in aracılığıyla Hz. Peygamberle görüşerek 34 yaşındayken Müslüman olmuştur. Şehristânî, O'nun hilafeti zamanında İslâm davetinin devam ettiğini, Hz. Ömer devrinde başlayan fetihlerin artarak çoğaldığını, devlet hazinesi olan beytülmalin dolduğunu, Hz. Osman'ın yönettiği insanlara iyi ve güzel davrandığını ve cömertlik gösterdiğini vurgular. Büyük fetihlerin zengin ganimetleri yüzünden Benî Ümeyye ile Benî Haşim arasında var olan ihtilaf daha da derinleşmiştir. Hz. Osman devrinde ortaya çıkan sosyal ve toplumsal olayların kaynağı olarak Ümeyye oğullarından akrabalarını gösterir. Hz. Osman'ın akrabaları O'nun kötü akıbetine sebep olacak olaylara ön ayak olarak halka zulmetmişler ancak suç halifenin üzerine yüklenmiştir. Bu sebeple ona göre Hz. Osman mazlum olarak suçsuz yere öldürülmüştür. Çalışmada takip edilen yöntem, kaynak taramasıyla elde edilen verilerin betimleme ve analitik/ çözümlenmeye dayanarak işlenmesinden ibarettir.

Anahtar Kelimeler: Kalam, Mezhepler Tarihi, Şehristânî, Osman b. Affan, el-Milel ve'n-nihal.

Abstract: In this article, in the book of Shahrastânî, which deals with the history of classical Islamic and non-Islamic sects named al-Milal va'n-nihal, the third of the Rashid caliphs is information, rumors and evaluations about Othman will be the subject. Thus, in what ways he contributed to the history of Islamic thought in the eyes of Shahrastânî will be determined. In the first period of the Islamic invitation, through Abu Bakr, he became a Muslim at the age of 34 by meeting with the Prophet. Shahrastani emphasizes that the invitation to Islam continued during the caliphate of Osman, the conquests that began during the reign of Omar increased, the state treasury, namely the Bayt Al-Mal was full, and Osman treated the people he ruled well and showed generosity. Due to the rich spoils of great conquests, the conflict between Banu Umayya and Banu Hashim has deepened. It shows the relatives of the sons of Umayya as the source of the social and social events that took place in the Othman period. Othman's relatives persecuted the people by initiating events that would cause his bad fate, but the crime was attributed to the caliph. He was killed without guilt. The method followed in the study consists of processing the data obtained through source scanning based on description and analytical analysis.

Keywords: Kalam, History of Sects, Shahrastâni, Othman b. Affan, Al-Milal wa Al-Nihal.

Giriş

Bu makalede İslâm ve İslâm dışı ekolleri konu edinen mezhepler tarihi kaynaklarından Şehristânî'nin (ö. 548/1153) Milel ve'n-nihal adını taşıyan 3 ciltlik klasik dönem eserinde Müslümanların üçüncü Râşid Halifesi Hz. Osman b. Affân el-Kureşî (ö. 35/ 656) ile ilgili bütün bilgi, olay ve değerlendirmeler tespit edilecektir. Bununla onun Şehristânî ve Bağdâdî (ö. 1037) gibi önemli kelâm ve mezhepler tarihçileri katında İslâm düşünce tarihine dinî, fikhî ve hukukî, siyasî/politik, kültürel, sosyal, ekonomik açılardan nasıl ve ne tür bir etkisinin olduğunu belirlemeye çalışacağız. Şunu belirtmeliyiz ki Şehristânî, ilk iki İslâm halifesi olan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'de olduğu gibi üçüncü halife Hz. Osman'la ilgili verdiği bilgileri hangi kaynaklardan aktardığını belirtmemektedir. Başka bir deyişle Şehristânî Milel'inde istifade ettiği eserlerin ismini anmamaktadır. Ancak eserinde en çok ismi geçenler arasında Mu'tezilî Kâbî (ö. 931), Muhammed İbn Yahya Râvendî (ö. 913), Ebû İshak el-Verak (ö. 899) ve Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 935) bulunmaktadır.

1. Hz. Osman'ın Hayatı ve Kişiliği

Hicretten 47 yıl önce Mekke'de doğan Hz. Osman, Kureyş kabilesinin belirgin kollarından Benî Ümeyye'nin önde gelenlerinden Affan b. Ebu'l-Âs'ın oğludur. Osman'ın annesi ise Ervâ bt. Kureys b. Habib b. Rabia b. Abdışems'dir.¹ Hz. Osman İslâmî davetin ilk döneminde kendisi gibi ticaretle uğraşan Hz. Ebû Bekir'in² (ö. 13/634) aracılığıyla Hz. Peygamberle görüşerek 34 yaşındayken Müslüman olmuştur. Hz. Osman, ilk on Müslüman arasına girdiği gibi Resulü Ekrem'den sonra 644 tarihinde Müslümanların üçüncü halifesi makamına da ulaşmıştır.³ İslâm'dan vazgeçmesi için ailesinden şiddetli baskılara maruz kalmıştır. İnancı uğruna eşi Rukiye ile beraber önce Habeşistan'a, peşinden de Medine'ye hicret eden ilk muhacirlerdendir. Allah Elçisi'nin vahiy kâtiplerinden biri olan Hz. Osman, ilk halife Ebu Bekir'in döneminde de onun kâtipliğinde ve müşavirliğinde bulunmuştur. Hz. Peygamber'in Medine'de en yakın komşusu ve sahabelerinden olan Hz. Osman, cennet ile müjdelenen on kişiden yani aşere-i mübeşşereden biri olma onur ve bahtiyarlığına da erişmiştir.⁴ Hz. Peygamber'in Osman hakkındaki övücü sözlerini hadis kaynaklarının dışında

¹ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât/ Halife b. Hayyât Tarihi*, çev. Abdulhalik Bakır, (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001), 195.

² Ebû Bekir, Allah'ın rızasını elde etmek ve Müslüman köleleri sahipleri müşriklerin ağır işkencelerinden kurtarmak için bütün servetini harcayan, erkeklerden ilk Müslüman olan kişi ve ilk İslam halifesidir. Tefsir kaynaklar onun Allah yolundaki bu fedakârlığı üzerine 92. Leyl Sûresi'nin 5-7. ayetlerinin indirildiğini rivayet etmişlerdir. "Artık kim verir ve sakırsa, en güzeli de tasdik ederse biz de onu en kolaya hazırlarız (onda başarılı kılarız)". bk. Ebu Cafer Muhammed b. Cerir Taberî, *Taberi Tefsiri*, trc. Mehmet Keskin, (İstanbul: Ümit Yayıncılık, 1995), 6/2822; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, (Kahire: Mektebetü'l-Kayyime, ts.), 4/504; Celaleddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli- Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir es-Suyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn*, (İstanbul: Eser Neşriyat, ts.), 2/264.

³ Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, 195.

⁴ Hz. Peygamber tarafından daha hayatta iken cennete girecekleri kendilerine müjdelenen on sahâbî şunlardır: Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Saîd b. Zeyd'dir. Aşere-i mübeşşere hadisini iki sahâbi rivayet etmiştir. Rivayet edenlerden biri Said b. Zeyd diğeri de Abdurrahman bin Avf'dır ve bunlar da cennetlik olarak addedilen kişiler arasında bulunmaktadır. Söz konusu hadis Sahih-i Buhari ve Sahih-i Müslim'de rivayet edilmemekte, Tirmizî (*Menâkıb*, 25;) ile İbn Mace'nin (133) Sünenlerinde ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned'inde* (I, 193) rivayet edilmiştir. Bu hadisin Hz. Peygamber'e isnadında kopukluk olduğunu söyleyenler bulunduğu gibi sağlam bir isnadla geldiğini kabul edenler daha fazladır. Hz. Peygamber'in bu on sahabinin dışında Hz. Hatice gibi başka sahâbilerin de cennetlik olduğunu belirttiği hadisler de bulunmaktadır. Bu kişilerin adlarının zikredilmesi, İslâm'a ve Hz. Peygamber'in davet faaliyetine bütün varlıklarıyla yardım etmelerine bağlanabilir ve diğer Müslümanları da onlar gibi İslâm'a ve elçisine yardımda teşvik etmeyi amaçlamış olabilir. Yani bu

kelam kitapları da zikretmiştir. Bunlardan birkaçına örnek verecek olursak şunları anabiliriz: “Osman benim kardeşim, cennette arkadaşımdır”, “O (Hz. Osman) hesaba çekilmeksizin cennete girecektir”, “Gökteki meleklerin hayâ ettiği kimseden ben hayâ etmeyeyim mi?”⁵ Hz. Peygamber’in önce büyük kızı Rukiyye, onun vefatıyla diğer kızı Ümmü Gülsüm ile evliliği sebebiyle iki nur sahibi/Zü’n-nûreyn lakabı verilmiş,⁶ hayâlî, cömert, yardım seven ve yumuşak huylu ender bir şahsiyettir. Bu güzel hasletleri onu Hz. Peygamber’in en yakın dostlarından ve danışmanlarından biri yapmıştır. Müslümanların sosyal yaşamlarını kolaylaştırmak için Rûme kuyusunu satın alarak vakfetmiş, Halifeliği döneminde 646 tarihinde günden güne sayısı artan müminlere dar gelen Mescid-i Nebvî’nin genişletilmesi çalışmasını gerçekleştirmiş, masraflarını bizzat üstlenmiş⁷, Tebük Seferine çıkan ordunun silah ve gereksinimlerinin yarısını tek başına karşılamıştır. 26/ 646. yıldan 36/ 656. yıla kadar hac organizasyonunu da bizzat yönetmiştir.⁸ Hilafeti döneminde Azerbaycan, Ermenistan, Kafkasya, Horasan, Merâkes, Kiman, Afrika, Kıbrıs gibi birçok ülke İslâm topraklarına dâhil edilmiştir.⁹ Hz. Osman’ın hilafeti döneminde fetihlerin hız kazanmasıyla İslâm toprakları olabildiğince genişlemiş, Hülefa-i Raşidîn döneminin en geniş sınırlarına ulaşılmıştır. Hz. Ebu Bekir iktidarında kitap haline getirilen yüce Kur’an-ı Kerim, Hz. Osman’ın halifeliği döneminde çoğaltılarak İslâm vilayetlerine gönderilmiş, böylece Kur’an’ın okunuşundaki ihtilaf ve farklılıkların önüne¹⁰ geçilmiştir. Bu hizmetinden dolayı Nâşirü’l-Kur’ân unvanını almıştır.¹¹ Üçüncü Râşid halife Hz. Osman, bu Kur’an hizmetinden başka Hz. Peygamber’den 146 adet hadis naklinde de bulunmuştur. Oğlu Ebân b. Osman (ö. 105/723) da ilk siyer ve İslâm tarihi yazarları arasında yer almıştır. Hz. Osman on bir yıl, on bir ay on sekiz gün halifelik yaptıktan sonra seksen iki veya seksen dört yaşında iken¹² Hicret’in 35. senesinde 656’da Medine’de Kurban Bayramı sabahı evinde Kur’an okurken isyancılar tarafından suçsuz olarak şehit edilmiştir.¹³

2. Şehristânî’nin Hz. Osman’ın Çeşitli Alanlardaki Uygulamalarına İlişkin Değerlendirmeleri

Kelamcılığı yanında mezhepler tarihçisi de olan Şehristânî, Hz. Osman b. Affan’dan ve onun siyasî, dinî ve hukukî olarak eyleme geçirdiği birçok uygulama ve faaliyetlerden bazen doğrudan Müslümanlar arasında çıkan ilk ihtilafları anlattığı yer ve bölümde bazen de dolaylı olarak yani çeşitli ekollerin ve bu ekollere bağlı kelamcılarının sahabe hakkındaki fikirlerini açıklarken söz etmektedir. Şehristânî, ilk olarak Hz. Osman’ın ismini Hz. Peygamber’in

hadis sadece bu on kişinin cennete gireceği diğer inananların girmeyeceği şeklinde anlaşılabilir. Bu hadislerin sahih yahut zayıf oldukları hususu ayrı bir araştırmanın konusudur.

⁵ Ebu’l-Muîn Nesefî, *Tabşiratü’l-edille fi usûlid-dîn*, thk. Hüseyin Atay- Şaban Ali Düzgün, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003), 2/488.

⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, (Beyrut: ts.), 3/53-56.

⁷ İzzüddin Ebu’l-Hasen İbnü’l- Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, (Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1407/1987), 2/493; Halife b. Hayyât, *age*, 198.

⁸ Halife b. Hayyât, *age*, 198.

⁹ İbnü’l- Esîr, *el-Kâmil fi’t-târîh*, 2/ 489.

¹⁰ Bu Kur’ân derlemesinin müphemliği ortadan kaldırmak amacıyla değil de öncelikle "teminat nüshası" olmak işleviyle hazırlanmış olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Bk. Thomas Bauer, *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*, çev. Tanıl Bora, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 62.

¹¹ İzzüddin Ebu’l-Hasen İbnü’l- Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fi marifeti’s-sahabe*, (Kahire, 1970), 3/ 376; Şemsüddin Ahmed Sivasî, *Hulefâ-i Râşidîn/ Dört Büyük Halife*, (İstanbul, 2005), 25-26.

¹² Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât/ Halife b. Hayyât Tarihi*, 221-222.

¹³ İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim, *Kitâbü’l-İmâme ve’s-Siyâse* Nşr. Muhammed Mustafa Fehmi, (Kahire/Mısır: Matbaatü’l-Fütûhu’l-Edebiyye, trs.), 39.

ahirete irtihalinin peşinden ortaya çıkan ilk anlaşmazlıkları (ihtilafları) zikrettiği giriş kısmında anar. Şehristânî'ye göre Hz. Peygamber'in ölüm hastalığı ve vefatından sonra sahabe arasında meydana gelen ihtilaflar, içtihadı dayanan ihtilaflar olup, şeriatın ve dinin buyruklarının yerine getirilmesi ve devam ettirilmesi gayesini içerir.¹⁴ Şûrâ konusundaki ihtilafların 2. Râşid Halife Hz. Ömer b. Hattab'ın (ö. 23/644) ölümü sonrası şûra üyelerinin¹⁵ Hz. Osman'a biat etmeleriyle son bulduğunu belirtir. O'nun zamanında İslâm davetinin devam ettiği, fetihlerin çoğaldığı, devlet hazinesi olan beytülmalin dolduğu, Hz. Osman'ın yönettiği insanlara iyi ve güzel davrandığı ve cömertlik gösterdiği vurgulanır. Hz. Osman devrinde ortaya çıkan sosyal ve içtimai olayların kaynağı olarak Ümeyye oğullarından akrabalarını gösterir. Kendi ifadesiyle Hz. Osman'ın akrabaları o'nun felaketine sebep olacak olaylara ön ayak olmuşlar, halka zulmetmişler, suç halifenin üzerine yüklenmiştir. Hâlbuki Hz. Osman'ın döneminde meydana gelen ve kendisinin sorumlu tutulduğu birçok olayda da Ümeyye oğullarının doğrudan etkisi bulunmaktadır.¹⁶

Milel ve'n-nihal'inde Şehristânî'nin Hz. Osman'la ilgili yaptığı anlatımlarının ikincisi, Hz. Osman'ın iktidarında yaptığı uygulamalara ilişkindir. Halifenin bu uygulamaları toplum katmanlarında bazı problemlerin ortaya çıkmasına ortam oluşturmuştur. Bunlardan birincisi Hz. Osman'ın kendi halifeliği zamanında Hz. Peygamber'in sağlığında Medine'den Taif'e kovulmuş, Hz. Peygamber'in sürgün ettiği kişi diye bilinen Hakem b. Ümeyye'yi (ö. 31/651) Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde onlardan rica ederek Medine'ye getirmek isteyip, her ikisinin de kabul etmeyip, hatta Halife Ömer'in onu Yemen'den yaklaşık 200 kilometre daha uzak bir yere sürmesine rağmen Medine'ye getirtmesi olayıdır.¹⁷ Bu Hz. Osman'ın akrabalarına düşkünlüğü ve Hz. Peygamber'in verdiği sürgün cezasını geçici bir süre olarak algılamasıyla açıklanabilir. Hakem b. Ümeyye Hz. Osman'ın amcasıdır. Bununla birlikte tarihi kaynaklarda Hz. Osman'ın amcası Hakem'e 100 bin dirhem verdiği, Fedek topraklarını Hakem'in oğlu Mervan b. Hakem'e (ö. 65/685) tahsis ettiği, Mervan'ın kardeşi Haris'e Medine çarşısının gelirini aktardığı, damadı Abdullah b. Halid'e 600 bin veya 400 bin dirhem para verdiği biçiminde bilgiler de bulunmaktadır.¹⁸ Hz. Osman'ın bu uygulaması akrabalarına düşkün olduğu şeklinde yorumlanabilirse de Hz. Peygamber ve önceki halifelerin takip ettikleri sünnete uygun bulunmamıştır. Hâlbuki o, şûrâ sürecindeki halife seçimi sırasında Abdurrahman b. Avf'ın (ö. 32/652) "Allah'ın kitabına Hz. Peygamber'in sünnetine ve önceki halifelerin takip ettiği yola uyacak mısınız?" sualine Hz. Ali'nin (ö. 40/661) "bilgim ve gücümün yettiği kadarıyla" demesine rağmen "tamamen/ kesinlikle" cevabını vermişti.¹⁹

¹⁴ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmet Fehmi Muhammed, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), I-III, 11.

¹⁵ Halife Ömer, Mescid-i Nebevî'de ağır şekilde yaralandığında içlerinde amcasının oğlu ve eniştesi olan Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl hariç aşere-i mübeşşereden olan altı kişiyi (Ali, Osman, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvâm ve Talha b. Ubeydullah) içlerinden birini üç gün içinde halife seçmek üzere görevlendirmişti. Aşere-i mübeşşereden olan diğer üç kişi de şunlardır: Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer b. Hattab ve Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh. Ehl-i Sünnet, Bedir, Kuzman adlı bir kişi dışında Uhud'a katılanların ve yine Hudeybiye'de Rıdvan biatına katılanların da cennetlik olduklarını kabul etmiştir. bk. Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed Bağdadî, *el-Fark beyne'l-fırak/Mezhepler Arasındaki Farklar* çev. E. Ruhi Fığlalı, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991), 279.

¹⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 14-15.

¹⁷ Şehristânî, *el-Milel*, 15

¹⁸ Ebû Zeyd el-Basrî İbn Şebbe, *Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevverâ*, (thk. Fehim Muhammed Şeltut), Cidde: ts. ,3/1090-1091.

¹⁹ İbn Kuteybe, *Kitâbü'l-İmâme ve's-Siyâse*, 24-25; İsmail Yiğit, "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, 2007), 33/ 439.

Hz. Osman'ın diğer bir siyasi uygulaması ise meşhur sahabelerden biri olan Ebu Zer Gifârî'yi (ö. 31/652) Medine dışına Rebeze'ye sürgüne göndermesidir. Hz. Osman'ın kendi kızını Hz. Peygamber'in Medine'den sürgüne gönderdiği Hakem b. Ümeyye'nin oğlu Mervan b. Hakem'le evlendirmesi ve ona 200.000 dinara ulaşan İfrikiyye/ Tunus ganimetlerini teslim etmesi de Şehristânî'nin Hz. Osman hakkında verdiği bilgiler arasındadır.²⁰ Hz. Osman'ın Ebu Zer'i bir miktar para ve deve vererek Rebeze'ye göndermesi halifenin en çok eleştiri konusu yapılan uygulamalarındandır.

Hz. Osman'ın eleştirilmesine neden olan siyasi uygulamalarından birisi de babasının katili Ebû Lülü'e'nin kızı ile önceden İslâm'a giren eski Sâsanî subaylarından Hürmüzan-ı Fârisî ve Hıristiyan bir köle olan Cüveyne'yi intikam amacıyla öldüren Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah'ı (ö. 37/657) affetmesidir. Hz. Ali'nin de başını çektiği bazı sahabeler Ubeydullah'a kısas uygulanmasını istemişlerse de Halife bazı gerekçelerle onu affetmiştir.²¹

Hz. Osman'ın eleştirilmesine sebep olan uygulamalarından bir diğeri de akrabalarını çeşitli İslâm beldelerine vali tayin etmesidir.²² Hz. Osman'ın yaptığı siyasi uygulamalardan biri de Hz. Muhammed'in kanını heder kabul ettiği, sütkardeşi Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh'i koruyup kollaması ve bütün ailesiyle birlikte Mısır'a vali tayin etmesidir. Vali tayin ettiklerinden birisi de kendisinin sorumlu tutulduğu birçok olay çıkaran Basra valisi Abdullah b. Amir'dir. Askeri komutanları da yine akrabalarından oluşuyordu ve bazıları şunlardı: Şam âmili Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye, Kûfe âmili Sa'd b. Ebi Vakkas ve daha sonra Saîd b. el-As, Basra âmili Abdullah b. Âmir, Mısır âmili Abdullah b. Sa'd b. Serh'di. Kaynaklarda vali yerine âmil, emir kavramları da kullanılmaktadır. Şehristânî vali yerine amil kavramını tercih etmiştir. Şehristânî'ye göre bütün bu atadığı vali ve komutanlar zor anında Hz. Osman'ı terk ederek onu kaderiyle baş başa bırakmışlar ve sonunda evinde mazlum olarak öldürülmüştür. Bu haksız öldürülmeden dolayı hala sönmeyen bir fitne ortaya çıkmıştır.²³

Mâtürîdî Kelâmı'nın öncülerinden Nureddin es-Sabûnî (ö. 580/1184), Hz. Osman hakkında dış görünüşüyle eleştiri ifade eden bu tür rivayetlerden bir kısmının iftira, bir kısmının da onun şan ve şerefine uygun yerinde bir tevil ile yorumlandığını söyleyerek, bu tür rivayetlerin onun sarsılmaz kimlik ve kişiliğine zarar veremeyeceğini belirtir.²⁴

Kelamcı ve mezhepler tarihçisi Abdulkaâhir el-Bağdadî (ö.429/1037) de Hz. Osman'ın adını Müslümanların ayrılığa düştüğü konuları anlattığı giriş bölümünde zikreder. Ona göre Müslümanlar Hz. Osman'ın edip eylediği işler üzerinde anlaşmazlığa düştüler ve bu anlaşmazlık Hz. Osman'a zulmedilerek öldürülmesine kadar sürdü. Öldürülmesinden sonra da katilleri ve ona sahip çıkmayıp terk edenlerin durumu hakkında anlaşmazlığa düştüler.²⁵

Şehristânî ve Bağdâdî'nin dolaylı yollardan Hz. Osman'dan söz etmelerine Mu'tezile Kelâm ekolünün kurucusu sayılan Vasıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) sahabeyle ilişkin olumsuz fikirlerini aktarırken değindiklerini misal olarak anabiliriz. Buna göre Vâsıl, Cemel (15

²⁰ Şehristânî, *el-Milel*, 15.

²¹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992), 158-161.

²² Kâdî Abdülcebbar b. Ahmed, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve Mûcizelerle Hz. Peygamberin Hayatı*, Çev. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023), 560-561.

²³ Şehristânî, *el-Milel*, 15.

²⁴ Nureddin es-Sâbunî, *el-Bidaye fî Usulî'd-Din* thk. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995), 60.

²⁵ Bağdadî, *el-Fark*, 17.

Cemâziyelâhir 36/ Aralık 656) ve Sıffîn (Zilhicce 36/ Haziran 657) savaşına iştirak edenlerin hangisi olduğu bilinmeksizin birinin mutlaka fâsık/ hatalı olduğunu söyler. Halife Osman'ın hem katillerini hem de onu yardımsız bırakanları da aynı kategoride yani onları da fâsık görür. Hz. Osman ve Ali'nin yapıp ettiklerinde hata üzerinde olmasını da mümkün görmüştür. Amr b. Ubeyd (ö.144/761) de bu savaşlara katılanların tanıklıklarının geçerli olmayacağını belirterek adeta onların fâsık sayılması ve cehennemlik olduklarını ifade etmeye çalışmıştır.²⁶

Eş'arî kelamcısı Şehristânî, Hz. Osman'ın ismini, Sıffîn Savaşı²⁷ başlarında kendisiyle beraber olup hakem tayininden sonra Hz. Ali'ye isyan ederek onu ve Muaviye'yi (ö. 680) kâfir sayan Hâricîleri²⁸ anlattığı bölümde bir kez daha zikreder: “Karşımızdaki kavim bizi Allah'ın kitabına çağırıyor, sen ise bizi kılıca çağırıyorsun” diyen isyancı Haricî liderlerine karşı Hz. Ali “Ben Allah'ın kitabında olanı biliyorum, kalan gruplarla savaşa devam edin, Allah ve Resulü yalan söyledi diyenlere karşı savaşın. Siz Allah ve Resulü doğru söyledi diyorsunuz” demişti. Hz. Ali'nin bu sözüne karşı ona isyanda ve dinden uzaklaşmada ileri gidenler- Eş'as b. Kays el-Kindî, Zeyd b. Husan et-Tâî, Mis'ar b. Fedekî et-Temimî- “Eşter'i Müslümanlarla savaşmaktan alıkoymazsan, Osman'a yaptığımızı sana da yaparız” dediler. Bunun üzerine Hz. Ali, Muaviye²⁹ taraftarlarının çoğu yenilip, az bir miktarı kalmışken ordu komutanı Eşter'i savaştan alıkoymak mecburiyetinde kalmıştı.³⁰ Bu anlatımlardan anlaşılan Hz. Osman'ın öldürülmesine kadar varan isyana katılanların en azından bir kısmı Hz. Ali'nin Muaviye'ye karşı oluşturduğu orduda bulunuyorlardı. Kolayca halifeye karşı çıkmaya ve onu öldürmeye alışmış bu tür insanlar, Sıffîn Savaşı'nda da Hz. Ali'ye isyan etmişler ve onu Hz. Osman'a yaptıklarını yapmakla tehdit etmişlerdir. Şehristânî ve Bağdâdî, Hâricîlerin siyasî ve itikâdî görüşlerine değindiği yerlerde Hâricîlerin bütün fırkalarının Hz. Osman'a, Cemel ve Sıffîn savaşına katılanlara bir kısım bahanelerle ta'n ettiklerini ve yine Hz. Osman ve Ali'den teberri ettikleri yani uzaklaştıkları fikri üzerinde anlaştıklarını belirtir. Yine onlar büyük günah sahiplerini kâfir kabul etmeyi, imam yani devlet başkanı sünnete aykırı davrandığında ona itaat etmeyip isyan etmeyi gerekli bir hak olarak görmüşlerdir.³¹ Hâricîlerin Ezârika fırkası ise daha ileri giderek Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe, Abdullah b. Abbas ve onlarla birlikte bulunan Müslümanları tekfir ederek cehennemde sonsuza kadar kalacaklarını ileri sürmüşlerdir. Yine bu gruba göre Allah, “İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır” (Bakara 2/204) ayetini Ali hakkında indirmiştir. Yine bunlar Hz. Ali'yi öldüren Haricîlerden Abdurrahman b. Mülcem'in (ö. 40/661) bu eylemini tasvip ederek “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın

²⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 43; Bağdâdî, *el-Fark*, 250.

²⁷ Sıffîn, bugün Suriye'de Rakka şehir merkezinin batısında, Fırat Nehri'nin sağ kıyısında bir yer ismidir. Resmi Halife Hz. Ali ile görevden alınmış Şam valisi Muaviye arasında vuku bulan savaş burada 37/657 yılında meydana gelmiştir.

²⁸ Şehristânî, *el-Milel*, 106; Fahreddin Muhammed b. Ömer el-Hatîb Râzî, *İ'tikâdatü fırakâ'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (*el-Mürşidü'l-Emin* ile birlikte) (Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1398/1978), 52.

²⁹ Muaviye (ö. 60/680) Ebû Süfyan b. Harb b. Ümeyye'nin oğludur. Mekke'nin fethinde ailesiyle birlikte Müslüman olmuş, akabinde Hz. Peygamber, Muaviye'yi yanına vahiy kâtibi olarak atamıştır. İkinci İslam Halifesi Ömer b. Hattab tarafından önce Ürdün sonra 638 tarihinde Şam valiliğine atanmıştır. Hz. Osman'ın halifeliğinde ise Suriye eyalet valiliğine getirilmiştir. Hz. Ali halifeliğe seçildiğinde ise Muaviye, 18 yıldır Şam valiliği yapmaktaydı. Hilafeti döneminde 49/669'da karadan ve denizden ilk İstanbul Kuşatması gerçekleştirilmiştir. Bk. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Endülüsî İbn Arabî, *el-Avasım mine'l-Kavasım* thk. Muhammed el-Hatib, (Kahire: 1399/1979), 234.

³⁰ Şehristânî, *el-Milel*, 106.

³¹ Şehristânî, *el-Milel*, 107, 109; Bağdâdî, *el-Fark*, 54.

rızasını kazanmak için kendini feda eder” (Bakara 2/207) ayetinin Abdurrahman b. Mülcem için indiğini ileri sürmüşlerdir.³²

Sahabe arasında baş gösteren fitneye katılmayacaklarını vurgulayarak Hz. Ali'den ayrılıp uzaklaşan, karşıtlarıyla yaptığı savaşlara katılmayan ve ancak Ali b. Ebû Talib'e karşı muhalif ve düşman da olmayan kişiler ise Halife Ömer'in oğlu Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Hz. Resulü Ekrem'in azatlı kölesi Zeyd'in oğlu Üsâme b. Zeyd b. Hârise (ö.54/674), Aşere-i mübeşşereden ve Hz. Ömer'in belirlediği altı kişilik şûrâ üyelerinden Sa'd b. Ebi Vakkas (ö. 55/675) ve Muhammed b. Mesleme el-Ensârî'dir.³³

Horasan ve civarında yayılmış bulunan Hâricîlerin Acârîde fırkası ise dinde aşırılıklarına Hz. Osman başta olmak üzere Hz. Ali gibi birçok sahabeyi küfürle ithamlarına bir de kıssalardan bir kıssa olması, bir aşk hikâyesinin Kur'an'da bulunmasının imkân dâhilinde olamayacağından hareketle Yusuf Sûresi'ni Kur'an'dan bir sûre olarak kabul etmemişlerdir.³⁴

Hâricîlerden Urve b. Hudeyr'in Hz. Osman hakkındaki görüşünü de aktaran Şehristânî, Urve'nin Hz. Osman'ın hilafetinin ilk altı yılında kendisini sevip tasvip ettiğini, daha sonra ortaya koyduğu birtakım olaylardan ötürü ondan teberrî edip küfrüne şahadet ettiğini belirtmiştir. Hz. Ali için de tahkime kadar iyi, ondan sonrası için de aynı şeyleri söylemiştir. Yani teberri ettiğini ve küfrüne şahadet ettiğini belirtmiştir.³⁵

Kelamcımız Şehristânî, el-Eş'arî'nin itikâdî görüşlerini anlatırken onun ashabın şûrâ sonunda Hz. Osman'ın hilafeti konusunda ittifak ettiklerini benimsediğini belirtir.³⁶ Şehristânî, Kerramiyye'nin³⁷ imamet hakkındaki iki ayrı yerde iki ayrı imamın bulunmasını mümkün gördükleri şeklindeki görüşlerini açıklarken Hz. Osman'dan bahseder. Ona göre Kerramiye'nin aynı esnada iki ayrı devlet başkanını mümkün görmesi, Hz. Osman'ın kanunun talebi üzerine Muaviye'nin şer'î hükümleri zorlayarak savaşa yönelmesini, beytülmalde bağımsız olarak tasarrufunu onaylaması anlamına gelmektedir. Ona göre yine Kerrâmiyye, Hz. Osman konusunda meydana gelen olaylarda, sabır ve sükûtundan dolayı Hz. Ali'yi itham ederek suçlamıştır.³⁸ Hâlbuki Hz. Ali'nin Hz. Osman'la herhangi bir sorunu bulunmamaktadır. Hz. Ali ile Haşimoğullarının Hz. Ömer ile olan dostça ilişkileri ve önerileri Hz. Osman'ın halifelîği zamanında da devam etmiştir. Hz. Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin, yeğenleri Abdullah b. Cafer, Abdullah b. Abbas başta olmak üzere Haşimoğullarından birçok kişi Hz. Osman'ın Ordu komutanları yönetiminde Horasan başta olmak üzere başka yerlere savaşlara katılmışlardır.³⁹

Mezheplerin ortaya çıkışından söz eden İslâm mezhep tarihçileri, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde siyasi, dinî, fikhî, hukukî ve ictimâî alanlara ilişkin çeşitli kararlar alıp

³² Şehristânî, *el-Milel*, 113-115.

³³ Şehristânî, *el-Milel*, 136-137.

³⁴ Şehristânî, *el-Milel*, 124.

³⁵ Şehristânî, *el-Milel*, 110-111.

³⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 91.

³⁷ Kerrâmiyye, “Muhammed b. Kerram'ın (ö. 255/869) kuruculuğunu yaptığı, Allah'a cisim ve mekân izafe edip, O'nun hâdislere mahal teşkil ettiğini kabul edenlerin Müşebbihe ve Mücessime'den sonra Horasan ve Maverâünnehir'de oluşturdukları itikâdî bir ekoldür.” Bk. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-musallîn* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, (Beyrut: 1411/1990) 1/338; Razi, *İ'tikâdatü firak'ül-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, 101; Selim Özarlan, *Kelâm Tarihi* (Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2020), 59.

³⁸ Şehristânî, *el-Milel*, 104-105.

³⁹ Kâdî Abdülcebâr b. Ahmed, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*, 474.

bunları uygulamaya koyduğundan da çeşitli ekollerin bu hususlardaki görüşlerinden bahsederken söz ederler. Bu da onun kendinden önceki Râşid halifeler gibi Kur'an ve Sünnet'ten hareketle çeşitli içtihatlarla bulunduğunu göstermektedir. Bu içtihatlarıyla Hz. Osman, dış ezanı Cuma namazına ilave ettirmiş, mirastan yoksun olması için ölmek üzere olan kocası tarafından boşanan kadının mirasçılık hakkını devam ettirmiştir. Yine onun, hac döneminde Mina'da 4 (dört) rekâtlı farz namazı Hz. Muhammed'in ve ilk iki halifesinin uyguladığı gibi yolculuk sebebiyle kısaltıp iki rekât kılması mümkün iken Müslümanların yanlış anlayabileceği kuşkusuyla 4 (dört) rekât kılması bu tür içtihatlarından bir başkasıdır. Nitekim Şehristânî, Mu'tezilî kelamcı Ebû İshak en-Nazzâm'ın (ö.235/845) Osman b. Affan'ı halifeliği sürecinde Resulü Ekrem'in Tai'f'e sürgün ettiği Hakem b. Ümeyye'yi Medine'ye geri getirttiği, Ebu Zer isimli sahabeyi Rabeze'ye sürdüğü, kötü insanlardan sayılan Velid b. Ukbe'yi (ö. 61/681) Kûfe'ye, Ebu Süfyan'ın oğlu Muaviye'yi Şam şehrine, Abdullah b. Âmir'i Basra vilayetine vali olarak atadığı, kendisinin iktidarının bozulmasına sebep olan Mervan b. Hakem'i öz kızıyla nikâhlendirdiği, Mushaf'ın çoğaltılması esnasında Abdullah b. Mesud'u dövmesi ve birçok başka nedenlerden dolayı eleştirdiğini de belirtir.⁴⁰ Bağdâdî ise Nazzâm'ın, Hz. Osman'ı malın eşit olarak dede/büyük baba, anne ve kız kardeş arasında bölünmesiyle ilişkin olarak verdiği el-Harkâ' isimli fikrinden dolayı kınadığını bildirmiştir. Yine Nazzâm, kedilerin babası lakabıyla anılan Ebû Hureyre'yi de Kaderiyye ekolünün aksine pek çok hadis aktardığı için yalancılıkla itham etmiştir.⁴¹ Şehristânî'nin belirttiğine göre Nazzâm yalnızca Ömer b. Hattab ve Osman b. Affan'ı yaptıkları bir takım uygulamalarından dolayı ayıplamakla kalmamış, bebeklerin cariye olan anaları (ummu'l-veled) hakkındaki fetvasıyla "ben onların satılabilecekleri yönündeki görüşümü söylüyorum"⁴² tarzındaki sözlerinden ötürü Hz. Ali ve Abdullah b. Mesud'u, yine, "Saîd/mesut annesinin karnında saîddir, şakî/bedbaht de annesinin karnında şakîdir"⁴³ şeklindeki rivayeti ile ayın ikiye ayrılmasıyla (inşikâk-ı kamer) ilgili rivayetinden ve cinleri çingenelere benzetmesinden ötürü Abdullah İbn Mesud'u da yalanlamıştır. Hz. Osman gibi birçok sahabe hakkında ileri geri sözler sarf eden Nazzâm, Şehristânî'nin aktardığı biçimiyle cinleri de kabul etmeyip inkâr etmiştir.⁴⁴

Nihâyetü'l-ikdâm fî ilmi'l-keîâm isimli eserinden dolayı Eş'arî kelamcısı olarak da bilinen Şehristânî'nin Milel ve'n-nihal'inde Hz. Osman'a ilişkin önemli bulduğumuz olaylardan birisi de onun Hz. Ebu Bekir, Ömer b. Hattab ve bir yer hariç⁴⁵ Hz. Osman b. Affan'dan bahsederken sadece isimlerini belirtmesi, 4. Raşid halife Hz. Ali b. Ebu Talip'ten bahsederken ise emiru'l-müminîn/müminlerin başkanı, aleyhisselâm/ Allah'ın selamı üzerine olsun, radiyallahu anhu /Allah ondan razı olsun ve kerramallâhu vechehu /Allah yüzünü ayartsın/ beyazlatsın vs. gibi pek yüceltici isim, sıfat/ nitelik ve dualarla anması olmuştur.⁴⁶ Şehristânî'nin bu yaklaşımı Şiî düşünceye eğilimli olabileceği yorumuna⁴⁷ sebebiyet verse de biz bu kanaatte değiliz. Şehristânî'nin Hz. Ali'yi yüceltici niteliklerle anmasını Hz.

⁴⁰ Şehristânî, *el-Milel*, 51.

⁴¹ Bağdadî, *el-Fark*, 249-250.

⁴² Bağdadî, *el-Fark*, 249.

⁴³ Müslim, *Sahih*, "Kader", 3, 4; İbn Mâce, *Sünen*, "Mukaddime", 7

⁴⁴ Şehristânî, *el-Milel*, 51-52; Ayrıca bkz. Râzî, *İ'tikâdatü fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, 33.

⁴⁵ Şehristânî, *el-Milel*, 12, 13, 14. Sadece bir yerde Osman b. Affan'dan söz ederken radiyallahu anhu demektedir. 14.

⁴⁶ Şehristânî, *el-Milel*, 13,16, 106, 107, 109;

⁴⁷ Bu hususla ilgili bk. Akman, Mustafa, "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2019), 187.

Peygamber'e yakınlığı (amcaoğlu ve damadı) sebebiyle özel sevgisi ve ilgisi olarak yorumlamaktayız.⁴⁸

Şehristânî, söz konusu eserinde Hz. Osman'la ilgili bilgiler verirken hilafeti döneminde yaptığı kimi icraat ve uygulamalarından dolayı kendisini kınayan ve hatta küfürle itham eden ekol ve kurucularından da söz etmiştir. Bunlardan birisi Zeydiyye'nin Süleymaniyye kolunun kurucusu Süleyman b. Cerir'dir (ö. 187/803). Onun küfürle ithamı yalnızca Hz. Osman'la sınırlı kalmamış, Halife Ali ile savaşmaları dolayısıyla başta Hz. Âişe olmak üzere Talha b. Ubeydullah (ö. 36/656) ile Zübeyr b. Avvam'ı (ö. 36/656) da kâfirlikle nitelemiştir.⁴⁹ Kâdî Abdülcebbar da Hz. Osman'ı akrabalarını vali ataması ve benzeri işlerinden dolayı küfürle itham eden ekoller arasına İmamiyye'yi de dahil etmektedir.⁵⁰ Hz. Osman'ın mü'min mi yoksa kâfir mi olduğu konusunda şüpheyne düşenler sınıfına Zeydiyye'nin Butriyye ve Salihyye kolunu dâhil eden Şehristânî onların bu hususu şu şekilde açıkladıklarını belirtmiştir: "Osman'a ilişkin gelen haberlerden, cennetle müjdelenen on bireyden biri olduğunu duyduğumuz anda onun iman ve İslâm'ının geçerli olup cennetlik olması icap eder şeklinde hüküm veriyoruz. Fakat ülkeyi idaresinde Ümeyye ve Mervan oğullarına aşırı düşkünlüğü ve bazı konularda sahabenin sîretine yakışmayan zorlayıcı uygulamalarını gördüğümüz zaman da küfrüne hükmediyoruz. Bu sebeple Osman'ın durumu hakkında karar vermekte şüpheyne düşüp onu en güzel hükmedene bırakıyoruz".⁵¹ Görüldüğü gibi İslâm düşünce tarihinde ortaya çıkan itikâdî ekoller ve bu ekollerin mensupları tarafından Hz. Osman'ın uygulamaları farklı yönleriyle ele alınmış, olumlu ve olumsuz yönde eleştirilere konu teşkil etmiştir.

Sonuç

Özellikle Şehristânî ve Bağdâdî gibi mezhepler tarihçileri üçüncü İslâm halifesi Hz. Osman'dan onun dinî, fikhî, içtimai, siyasi ve hukukî kararlarından, Medine merkezli devletin taşra teşkilatlarına yakınlarını vali olarak atamasından çeşitli münasebetlerle söz etmişlerdir. Hz. Osman ve onun İslâm tarihinde oynadığı etkin ve tesirleri günümüze kadar devam eden rol ve uygulamalarından söz eden mezhepler tarihçileri, Hz. Ömer ve Hz. Ali de olduğu gibi kitaplarında ona ilişkin özgün bir başlık açmamışlar; eserlerinin başlangıç ve giriş bölümünde bulunan "İslâm toplumu içinde ortaya çıkan ilk şüphe ve ihtilaflar ve İslâm ümmetinin nasıl bölündüğü" başlığı altında ve değişik mezhep ve ekollerin ve bu mezheplere mensup kelim bilgilerinin fikirlerini anlatırken Hz. Osman'ın söz konusu uygulamalarından da söz etmişlerdir. Hz. Ömer'in hilafeti devrinde olduğu gibi onun zamanında da İslâm fetihlerinin çoğaldığı, Azerbaycan ve Kafkasya, Afrika gibi birçok bölgenin İslâm topraklarına katıldığı, elde edilen esir, ganimet ve feyler sonucu Müslüman halkın refah ve zenginliklerinin arttığı, zamanında Hz. Ömer'in izin vermediği deniz seferlerine başlandığı, Kıbrıs adasının fethedildiği, beytülmalin yani devlet hazinesinin dolup taşıdığı, ekonomik imkânların artışıyla Müslümanların sosyal toplumdaki refah toplumuna geçtiği, halka yumuşak ve müşfik davrandığı ve oldukça cömert olduğuna dikkat çekilmiş, Hz. Peygamber'in Medine'den Taif'e

⁴⁸ Selim Özarlan, "Mezhepler Tarihi Kaynaklarından Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal'inde Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu/ International Umar Symposium*, (2-3 Kasım 2017), Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Editör: Ali Aksu, Sivas, 2018, 3. Cilt, s. 490-491.

⁴⁹ Şehristânî, *el-Milel*, 159; Selim Özarlan, "Şehristânî'ye Göre Hz. Ali", *The Second International Conference On Current Trends In The Middle East 2018 Proceedings Book*, November 5-9 2018, (Tekirdağ/ Turkey: Tekirdağ Namık Kemal University, 2018), 340.

⁵⁰ Kâdî Abdülcebbar, *Tesbitü Delâilî'n-Nübüvve Mucizelerle Hz. Peygamberin Hayatı*, 560-561.

⁵¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 161; Özarlan, "Mezhepler Tarihi Kaynaklarından Şehristânî'nin El-Milel ve'n-Nihal'inde Hz. Ömer", 491.

sürdüğü kimi yakınlarını geri getirttiği ve kimilerini çeşitli İslâm beldelerine vali atadığı ve onların hakkaniyete ve ahlaki normlara uygun olmayan yönetim tarzlarından dolayı siyasi, sosyal ve içtimaî birçok farklı görüşün ortaya çıktığı vurgulanmıştır.

Şehristânî'ye göre Hz. Osman devrinde ortaya çıkan sosyal ve toplumsal olayların kaynağı bizzat kendisi ve uygulamaları değil, Ümeyye oğullarından akrabaları ve onların kötü yönetim ve uygulamalarıdır. Hz. Osman'ın akrabaları O'nun kötü sonuna sebep olacak olaylara ön ayak olarak halka zulmetmişler ancak suç halifenin üzerine yüklenmiştir. Bu sebeple o, Hz. Osman'ın mazlum ve suçsuz yere öldürüldüğünü düşünse de kendisinin de belirttiği üzere İslam düşünce tarihinde onu uygulamalarında hatalı bulunları da eksik olmamıştır.

Kaynakça

- Akbulut, Ahmet. *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelâmî Problemlere Etkileri* İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1992.
- Akman, Mustafa. "İtikadi Mezhepler Tarihinin Kaynakları: İçerik ve Özellikleri", *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III/2, (2019), 169-204.
- Bağdadî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed. *el-Fark beyne'l-fırak/ Mezhepler Arasındaki Farklar*. çev. E. Ruhi Fığlalı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Bauer, Thomas. *Müphemlik Kültürü ve İslam Farklı Bir İslam Tarihi Okuması*, çev. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-musallîn* thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamit, Beyrut: 1411/1990.
- el-Mahalli, Celaleddin Muhammed b. Ahmed - es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir. *Tefsirü'l-Celâleyn*. İstanbul: Eser Neşriyat, ts.
- es-Sâbunî, Nureddin. *el-Bidaye fi Usulî'd-Din*. Thk. Bekir Topaloğlu, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1995.
- Halife b. Hayyât. *Tarihu Halife b. Hayyât*. Halife b. Hayyât Tarihi. çev. Abdulhalik Bakır, Ankara, 2001.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*. Kahire: Mektebetü'l-Kayyime, ts.
- İbn Kuteybe, Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim. *Kitâbü'l-İmâme ve's-Siyâse*. Nşr. Muhammed Mustafa Fehmi, Kahire/Mısır: Matbaatü'l-Fütûhu'l-Edebiyye, trs.
- İbn Mace, Ebî Abdullah b. Yezid el-Kazvînî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları,1413/1992.
- İbn Sa'd, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: ts.
- İbn Şebbe, Ebû Zeyd el-Basrî. *Kitabu Tarihi'l-Medineti'l-Münevvera*. thk. Fehim Muhammed Şeltut, Cidde, ts.
- İbnü'l- Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasen. *el-Kâmil fi't-târîh*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l- Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasen. *Üsdü'l-gâbe fi marifeti's-sahabe*. Kahire: 1970.
- Kâdî Abdülcebbâr b. Ahmed, *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve Mûcizelerle Hz. Peygamberin Hayatı*, Çev. M. Şerif Eroğlu, Ömer Aydın, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2023.
- Müslim, Ebi Hüseyin Müslim b. Haccac. *Sahih-i Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları,1413/1992.
- Nesefî, Ebu'l-Muîn. *Tabsiratü'l-edille fi usulî'd-dîn*. thk. Hüseyin Atay-Şaban Ali Düzgün. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2003.
- Özarlan, Selim. "Mezhepler Tarihi Kaynaklarından Şehristânî'nin El-Milel Ve'n-Nihal'inde Hz. Ömer", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu/ International Umar Symposium* (2-3

- Kasım 2017*), Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Editör: Ali Aksu, Sivas, 2018, 3. Cilt, ss. 485-492.
- Özarlan, Selim. "Şehristânî'ye Göre Hz. Ali", *The Second International Conference On Current Trends In The Middle East 2018 Proceedings Book*. November 5-9 2018 Tekirdağ/ Turkey: Tekirdağ Namık Kemal University, 2018, ss. 338-341.
- Özarlan, Selim. *Kelâm Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayınları, 2020.
- Râzî, Fahreddin Muhammed b. Ömer el-Hatîb. *İ'tikâdatü fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* (el-Mürşidü'l-Emin ile birlikte) Kahire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1398/1978.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-nihal*. thk. Ahmet Fehmi Muhammed. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts., I-III.
- Şemsüddin Ahmed Sivasî. *Hulefâ-i Râşidîn Dört Büyük Halife*. İstanbul, 2005.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir. *Taberi Tefsiri*. trc. Mehmet Keskin. İstanbul: Ümit Yayıncılık, 1995.
- Yiğit, İsmail. "Osman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2007, 33/ 439.